

Lunds universitet

Kandidatuppsats i idé- och lärdoms historia

ILHK02

Handledare: Henrik Brissman

HT19

”Giv rösträtt åt kvinnorna och bröd åt arbetarhemmen!”

Om hungerupproppen i Göteborg 1917 och pressens reaktion
på upprörda kvinnor

Klara Thörn

Abstract

“Suffrage for the women and bread for the the workers!”

- The hunger riots of 1917 in Gothenburg and media’s reaction to upset women

This is a study in the field of history of ideas which places the hunger riots of 1917 in Gothenburg in the context of the struggle for women’s suffrage. A gender perspective on contemporary media shows that the presentation of women’s participation differed between the newspapers according to its political ideology. An analysis of the concepts of *hunger* and *riots* has enabled a comparison between the different positions of the newspapers. The ideology of the newspaper affected how the women in the riots were presented in the reporting. The left and liberal newspapers used hunger to excuse the violent behaviour of the women and to defend them against critics. By doing so they dissociated the women from the more violent parts of the protests that they called *riots*, in which men were in majority and which had little to do with food. The conservative newspaper tried to undermine this strategy by emphasizing the food waste that had taken place and the women’s presence in the violent parts of the protests. They also retrospectively used *riots* to describe the acts of both men and women. Thus men and women were declared equally guilty. In the suffrage debate the hunger riots was then used by both sides. The left and liberal press used the events to prove the necessity of a democratic reform and the conservative press used them to consolidate the image of the women as politically incapable.

Keywords: hunger riots, Gothenburg, women’s suffrage, gender, history of ideas, history of concepts

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1 Syfte och frågeställning	5
1.2 Forskningsöversikt	5
1.3 Teoretiskt perspektiv och metod	7
1.4 Avgränsning	9
1.5 Material	9
2. Krig, kris och upplopp	10
2.1 Livsmedelsbristen och hunger-begreppet	10
2.2 De organiserade strejkernas tid	12
2.3 Göteborgs-pressen	13
3. Hunger och kravaller – omstridda begrepp	15
3.1 Husmoderns intåg i politiken	15
3.2 Hunger och ideologi	16
3.3 Kravallerna	18
3.4 Svältande kvinnor i Norrköping	19
4. En mångtydig rapportering	20
4.1 Upphetsade kvinnor	20
4.2 Kravaller utan kvinnor	25
4.3 Hungersnöd eller revoltlust?	26
4.4 Bröd och medborgerlig rätt	29
5. Slutdiskussion	31
5.1 Objekt för hungern eller illasinnade subjekt?	31
5.2 Politiska konsekvenser	33
Käll- och litteraturförteckning	35

1. Inledning

”Arbetarehustrurna stodo inför utsikten att få vända hem med tomma matkorgar. Så föddes de känslor, i vilka de följande våldsamma uppträderna hade sin rot.”¹ Så skriver *Göteborgs-Posten* om lördagen 5 maj 1917, en dag som skulle gå till historien. Händelserna som ägde rum har i efterhand kallats Brödupproret, Hungerupploppen eller Hungerkravallerna. Våren 1917 var en svår tid för svenskarna. Första världskriget såg ut att aldrig ta slut och även om landet inte var med i kriget så påverkades livsmedelstillförseln. Ransoneringskuponger infördes under vintern och köerna till brödbutikerna var långa.² Över hela landet växte missnöjet över situationen. De som stod i köerna var framförallt kvinnor och under början av maj fick de på flera håll i landet nog. Brödbutiker stormades i jakt på undangömda lager och det hela urartade i tumultartade gatuupplopp med tusentals deltagare av båda könen. Det var 4 maj i Norrköping och 5 maj i Stockholm och Göteborg, för att nämna några.³ I den här uppsatsen granskas tidningarnas rapportering om den tumultartade dagen i Göteborg för att utröna hur kvinnornas beteende mottogs. Upploppen ägde rum i ett laddat idémässigt klimat och ett idéhistoriskt perspektiv bidrar med en unik förståelse för reaktionerna som händelserna väckte. Kvinnornas traditionella roll som husmödrar i hemmet höll vid denna tid på att luckras upp. Kriget medförde en kris som förändrade skiljelinjen mellan det privata och det offentliga.⁴ Hungerupploppen innebar tusentals frustrerade kvinnor i det offentliga rummet; det fanns det åsikter om från både höger och vänster. Våren 1917 diskuterades dessutom huruvida kvinnor skulle få rätt att rösta. Sett i denna kontext är tidningarnas rapporteringar om hungerupploppen inte objektiv återgivning av fakta. Tidningarna hade olika politisk färg och det lyste igenom i både nyhetsartiklar och debattartiklar. Med hjälp av retoriska strategier vinklade de rapporteringen i linje med politiska mål. Begrepp som *hunger* och *kravaller* användes strategiskt för att forma bilden av kvinnorna och männen som aktörer. I den här uppsatsen analyseras tidningsmaterialet utifrån dessa begrepp för att synliggöra

¹ (7 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, nr. 105, A: ”GÖTEBORG. Gatuuppträderna.”, s. 2.

² Gunilla Lundström, Per Rydén & Elisabeth Sandlund, *Den svenska pressens historia band III – Det moderna Sveriges spegel (1897-1945)* (Stockholm 2001) s. 131f.

³ Carl Göran Andræ, *Revolt eller reform – Sverige inför revolutionerna i Europa 1917-1918* (Stockholm 1998) 46ff.

⁴ Madeleine Liedestad, *Uppbåd, uppgifter, undantag – Om genusarbetsdelning i Sverige under första världskriget* (Stockholm 2005) s. 131f.

bakomliggande ideologiska ståndpunkter hos Göteborgs-pressen om kvinnornas medverkan i hungerupploppen.

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att belysa retoriska strategier hos pressen i Göteborg våren 1917 och på så sätt skapa en förståelse för hur media kan använda sig av händelser i politiska syften. Särskilt fokus ligger på kvinnornas aktiva roll i upploppen. Tidningsmaterialet som ligger till grund för undersökningen har olika politisk färg och jag ämnar belysa hur det påverkade deras respektive framställning av kvinnornas medverkan i hungerupploppen. För att placera materialet i en relevant idéhistorisk kontext har jag lagt till en frågeställning som berör debatten om kvinnlig rösträtt. Frågeställningarna är formulerade som följande:

- Hur framställde pressen kvinnans deltagande i hungerupploppen i Göteborg 1917?
- Hur användes händelserna av pressen i rösträttsdebatten?

1.2 Forskningsöversikt

Intresset för hungerupploppen i Sverige 1917 har gått i vågor. I samband med 50-års jubileet vaknade intresset till liv. På 90-talet kom sedan ytterligare en våg med flera viktiga bidrag till forskningsläget. För tre år sedan väckte 100-års jubileet intresset återigen och till denna tredje våg kan följande uppsats räknas. Bland de många historiker som berört ämnet har några valt att fokusera på en av de många platser där upplopp ägde rum såsom Västervik, Ådalen och Norrköping. Andra har behandlat händelserna som en rörelse på riksnivå. I den senare kategorin utgör Hans Nyströms *Hungerupproret 1917* från 1994 ett omfattande kvantitativt bidrag. I sin bok har Nyström samlat information om samtliga manifestationer och demonstrationer i landet.⁵ *Revolt eller reform – Sverige inför revolutionerna i Europa 1917-1918* från 1998 av Carl Göran Andræ är ett annat viktigt bidrag till översiktsbilden av upploppen. Andræ reflekterar över händelserna i ljuset av revolutionerna ute i Europa och analyserar arbetarrörelsens användning av händelserna i kampen för utökade rättigheter.⁶ Göteborg har varit studieföremål för flera forskare och en av de tidigaste studierna är Barbro

⁵ Hans Nyström, *Hungerupproret 1917* (Ludvika 1994).

⁶ Carl Göran Andræ, *Revolt eller reform – Sverige inför revolutionerna i Europa 1917-1918* (Stockholm 1998).

Johanssons *Hungerkravallerna i Göteborg 1917* som kom ut 1966. Studien är en uppsats i historia på 19 sidor exklusive bilagor där Johansson jämför dagstidningar med olika politisk färg och hur de beskriver upploppen. Hon konstaterar att utsagorna skiljer sig beroende på politisk inriktning och att olika gruppers agerande målas upp som mer eller mindre klandervärda. Studien ligger därmed nära min egen, men dess omfång tycks ha begränsat en djupare analys och inget nämnvärt fokus läggs på kvinnornas medverkan.⁷ En nutida studie är den utställning på Riksarkivet Landsarkivet Göteborg som efter att utställningen plockats ner sammanställdes till en publikation med bilder och enklare beskrivningar av händelserna. Publikationen kom ut 2018 och är det senaste som utgivits på ämnet hungerupploppen. Ett kapitel på några sidor ägnas pressen och dess olika framställningar och ståndpunkter. Fokus ligger på vilka grupper som skuldbeläggs men framställningen av kvinnorna berörs inte heller här. Publikationen har i ett inledande skede bidragit med en sammanfattning av vårens händelser samt vilka tidningar som uttalade sig om händelserna.⁸ Min uppsats fördjupar analysen och undersöker tidningsmaterialet utifrån beskrivningen av kvinnorna.

Den forskning som bedrivits hittills har främst kommit från historiskt håll med skeendena och deras betydelse i centrum. I den här uppsatsen studeras hungerupploppen utifrån ett idéhistoriskt perspektiv. De verkliga historiska skeendena och källornas sanningshalt är inte relevanta. Studieföremålen är istället pressens framställningar av vad som hände och bakomliggande ideologiska ståndpunkter hos pressens uttalanden. Vad som gjorts i detta spår förut har inte tagit genusperspektivet i tillräckligt beaktande. Istället har fokus legat på aktörerna upprorsmakare och ordningsmakt. Genusperspektivet i den här uppsatsen innebär att det är aktörerna kvinnor och män som analyseras. En nutida studie där den idéhistoriska kontexten lyfts fram och diskuteras och där ett genusperspektiv antas är Håkan Blomqvists *Potatisrevolutionen och kvinnoupploppet på Södermalm 1917*. Blomqvist beskriver händelserna som ägde rum i Stockholm med ett tydligt fokus på kvinnornas centrala roll. Det är framförallt de avslutande kapitlen som relaterar till den här uppsatsen. Här diskuterar Blomqvist opinionen och utgår bland annat från pressens rapporteringar. Han skriver om hur upploppet framställdes och vilka som klandrades och här berörs också pressens perspektiv på kvinnans medverkan. Blomqvist visar hur kvinnan framställdes som känslostyrd snarare än förnuftstyrd och att det upprörda tillståndet ofta förklarades utifrån modersrollen, i detta fall

⁷ Barbro Johansson, *Hungerkravallerna i Göteborg 1917* (Stockholm 1966) s. 18f.

⁸ Karl-Magnus Johansson & Göran Larsson (red.), *Hungerkravallerna i Göteborg 1917 – Ett utställningsprojekt vid Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg* (Göteborg 2018) s. 24ff.

oförmågan att skaffa mat till sina barn. I sin avslutande diskussion skriver han att hungerupploppen, trots dess säregna karaktär, var ett förspel till och en förutsättning för rösträttens genomslag.⁹ Blomqvists perspektiv på tidningsmaterialet liknar det som anläggs på materialet i den här uppsatsen. Här står emellertid Göteborg och inte Stockholm i fokus. Sammanfattningsvis utgör uppsatsen ett kvalitativt bidrag till tidigare forskning genom ett nytt idéhistoriskt perspektiv på det göteborgska tidningsmaterialet.

1.3 Teoretiskt perspektiv och Metod

I uppsatsen har jag tagit hjälp av Quentin Skinners begreppshistoriska metod. Skinners teori om vad det innebär att skriva idéhistoria har utgjort utgångspunkten i analysen och dispositionen är uppbyggd med hans metod som vägledning. Nedan följer en introduktion till Skinners teori och metod och i slutdiskussionen diskuteras hans teori i relation till resultaten. Uppsatsens huvudsakliga begrepp är *hunger*, men även *kravaller* analyseras utifrån det begreppshistoriska perspektivet. Begreppen har inte valts ut i förväg utan först efter en första granskning av materialet. I tidningarnas retorik kring händelserna och kvinnornas medverkan i dem visade sig *hunger* och *kravaller* vara centrala begrepp. Hunger nämns ofta i samband med kvinnor och därför får det störst utrymme i analysen. Kravall-begreppet har tagits med eftersom det tvärtom sällan nämns tillsammans med kvinnor. Det behandlas emellertid mindre ingående. För att kunna besvara frågeställningarna är en förståelse för hur dessa begrepp användes nödvändig.

Skinner intresserar sig för retoriska strategier i den specifika historiska kontexten vilket ger hans teori hög relevans för den här studien. I egenskap av dagstidningar var källmaterialet aktörer i en pågående samhällsdebatt. De hade en unik möjlighet att kommentera nutida händelser i nära anknytning till själva händelserna. Eftersom artiklarna nästan uteslutande saknar underskrift är det tidningarna i sig snarare än enskilda författare som analyseras utifrån Skinners teoretiska utgångspunkt. Enligt Skinner utgör idéhistoriska texter en sorts handlingar, s.k. *talhandlingar*. Idéhistorikerns uppgift är därmed inte bara att analysera vad som skrivits, utan också att undersöka vad författaren till texten *gjorde* genom att skriva.¹⁰ Det här grundantagandet är utgångspunkten i analysen. Skinner argumenterar för att tolkningen av

⁹ Håkan Blomqvist, *Potatisrevolutionen och kvinnoupploppet på Södermalm 1917 – Ett historiskt reportage om hunger och demokrati* (Stockholm 2017) s. 102f.

¹⁰ Quentin Skinner, *Visions of Politics. Vol 1 – Regarding Method* (Cambridge 2002) s. 82.

idéhistoriska texter är beroende av kunskap om författarens intentioner med texten. Skinner redogör för två regler som idéhistorikern bör ta hjälp av för att återskapa författarens intentioner med en text. Dels måste idéhistorikern undersöka ämnets samtida kontext. Syftet med regeln är att förstå samtida konventioner, det vill säga vilka uttalanden som var möjliga, vanliga och ovanliga samt hur åsiktsyttringar i det givna ämnet tog sig uttryck. I den här studien görs detta i form av en analys av hur begreppen *hunger* och *kravaller* användes i samtiden.

Enligt Skinners andra regel bör idéhistorikern förstå författarens mentala världsbild. För att förstå vad författaren gjorde genom att uttrycka något i skrift måste idéhistorikern veta vad författaren visste och trodde på.¹¹ Därmed är en historisk bakgrund nödvändig. När tidningarna uttalar sig så görs det dessutom i linje med en given ideologi. Tidningarnas politiska färg är därför i den här studien utgångspunkten för tolkningen av deras uttalanden. För information om tidningarnas politiska färg har jag förlitat mig på Lars Åke Engbloms forskning.¹² Hos Skinner har alltså både texten och kontexten betydelse vid en idéhistorisk analys. Begreppen måste förstås utifrån sättet de används på i texten. Men lika viktigt är att de förstås utifrån den betydelse de har i sin samtid, bara så kan anakronistiska förklaringar av författarens intentioner undvikas. Begreppen *hunger* och *kravaller* analyseras därmed dels utifrån hur de används i tidningsartiklarna om hungerupproppen och dels utifrån hur begreppen användes vid denna tid. När jag själv avser händelserna i Göteborg 5 maj använder jag ”upproppen” eller ”hungerupproppen” eftersom jag anser dem vara neutrala termer i sammanhanget.

Uppsatsen har disponerats i fem avsnitt: efter inledningsavsnittet följer en historisk bakgrund och en kontextualisering av begreppen baserad på andrahandskällor. Här har jag tagit hjälp av Yvonne Hirdmans *Magfrågan – Mat som mål och medel Stockholm 1870-1920*. Boken är en omfattande studie i svenska matvanor åren runt sekelskiftet.¹³ Vidare har jag använt *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia: 1700-Present* för att ringa in kravall-begreppets betydelse. Därefter startar analysen under rubriken ”Hunger och kravaller – omstridda begrepp”. Här ges begreppen en analytisk kontext utifrån källmaterialet. Eftersom materialet analyseras utifrån ett genusperspektiv redogör jag under rubriken ”Husmoderns intåg i politiken” för kvinnorollen under första världskriget. Här har jag förutom

¹¹ Quentin Skinner, ”Motives, intentions and the interpretation of texts” i James Tully (red.), *Meaning and context – Quentin Skinner and his critics* (Cambridge 1988) s. 77f.

¹² Lars-Åke Engblom, *Först men inte störst – tidningarna i Göteborg 1900-1926* (Göteborg 1993).

¹³ Yvonne Hirdman, *Magfrågan – mat som mål och medel Stockholm 1870-1920* (Stockholm 1983).

källmaterialet använt mig av Madeleine Liedestads avhandling i historia från 2005: *Uppbåd, uppgifter, undantag – Om genusarbetsdelning i Sverige under första världskriget*. För att exemplifiera hur tidningarna förhöll sig till hungerbegreppet i relation till kvinnoupplopp finns också ett stycke om deras rapportering om upploppen i Norrköping. I avsnittet som följer – ”En mångtydig rapportering” – analyseras hur begreppen används i rapporteringen om hungerupploppen i Göteborg. Styckena är indelade efter tema och rubrikerna är satta därefter. Till sist sammanfattas resultaten i en slutdiskussion där även det teoretiska perspektivet och bidraget till forskningsläget diskuteras.

1.4 Avgränsning

Materialet omfattar alla publicerade nummer mellan 24 april och 15 maj 1917. Urvalet har gjorts eftersom den första stora livsmedelsdemonstrationen i Göteborg ägde rum 23 april och rapporterades om 24 april. En studie av tidningsartiklar veckorna innan har bidragit med en förståelse för retoriken kring livsmedelsbristen och demonstrationerna. För att koncentrera undersökningen till hungerupploppen 5 maj och debatten som följde dagarna efter så har jag begränsat urvalets omfattning till 15 maj, tio dagar efter händelserna. I analysen har jag även valt att innefatta Norrköping eftersom upploppen där ägde rum dagen innan Göteborg och rapporterades om i alla tidningar utom *Göteborgs-Tidningen*. I övrigt har rapporteringar om liknande händelser i andra städer utelämnats i analysen.

1.5 Material

Källmaterialet som ligger till grund för undersökningen är fem lokala dagstidningar som gavs ut i Göteborg våren 1917. De gavs alla ut sex dagar i veckan med undantag för *Göteborgs-Tidningen* som även gavs ut söndagar. De fem dagstidningarna är *Ny tid*, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, *Göteborgs-Posten*, *Göteborgs-Tidningen* samt *Göteborgs Morgonpost*. *Ny tid* var en socialdemokratisk tidning, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, *Göteborgs-Posten* och *Göteborgs-Tidningen* var liberala och *Göteborgs Morgonpost* var konservativ.¹⁴ Göteborg hade ytterligare en daglig tidning, konservativa *Göteborgs Aftonblad*, men eftersom den tappade läsare under 1910-talet får *Göteborgs Morgonpost* ensam representera den

¹⁴ Johansson & Larsson (red.), *Hungerkravallerna i Göteborg 1917*, s. 24ff.

konservativa pressen.¹⁵ En mer utförlig beskrivning av de olika tidningarna sker nedan. Söndagen 6 maj publicerades nyheter om lördagens upplopp i *Göteborgs-Tidningen* och måndagen 7 maj behandlades händelserna i de övriga tidningarna. I mer än en vecka framåt fick händelserna och deras efterverkningar fortsatt utrymme i samtliga tidningar. Texterna i tidningarna är nyhetsrapporteringar som återger händelseförlopp samt debattartiklar där mer explicita åsikter uttrycks. Det går utan svårigheter att urskilja en ideologisk vinkel hos skribenterna, oavsett typ av text, och tidningarnas politiska hållning är därför central i analysen. Tidningarna ska uppfattas som tidningar av sin tid och inte som tillhörande en tidlös tidningsgenre. För att bidra med en tydligare bild av diskursen i 1917 års dagstidningar har undersökningens grund breddats till fem olika dagstidningar. Urvalet har också gjorts för att inkludera hela det politiska spektret. Skribenternas namn är inte utskrivet i anslutning till artiklarna och därför står inga författare i fokus. Istället ska artiklarna uppfattas som producerade av tidningen som helhet. Det blir därför inte möjligt att i undersökningen tala om att en viss person skriver något utan tidningen själv får agera författare, exempelvis ”*Göteborgs-posten* skriver...”. Materialet har hämtats från Lunds Universitetsbiblioteks mikrofilmsarkiv och Samhällsvetenskapliga bibliotekets mikrofilmsarkiv i Göteborg och har använts som primärkällor.

2. Krig, kris och upplopp

2.1 Livsmedelsbristen och hunger-begreppet

Krig gör avtryck vid matbordet, något Folke Schimanski lyfter fram i *Mat – en krigisk historia*. Första världskriget försvårade den livsmedelshandel som många länder var boende av vilket resulterade i livsmedelsbrist runt om i Europa. Att skaffa mat till hemmet var traditionellt sett en kvinnlig uppgift och under kriget var männen dessutom i regel hemifrån i långa perioder. Det är därför förklarligt att det var kvinnor som starkast reagerade på den svåra livsmedelskrisen. I Ryssland bröt kvinnouppror ut i protest mot matbristen redan 1915 och 8 mars 1917 inträffade de demonstrationer i St. Petersburg som gjort dagen känd som Internationella kvinnodagen och som resulterade i en revolution.¹⁶ Tyskland drabbades hårt av

¹⁵ Engblom, *Först men inte störst*, s. 11.

¹⁶ Folke Schimanski, *Mat – en krigisk historia* (Stockholm 2019) s. 112.

fiendens handelsblockad. Även här gjorde kvinnor uppror mot matbristen redan 1915 och de kommande krigsåren fortsatte protesterna och fick allt större anslutning. Så småningom handlade proteserna inte bara om bröd, utan också om fred och en jämlik demokrati.¹⁷ De sista krigsåren blev på många håll de svåraste. I Österrike-Ungern utbröt massvält vilket ledde till stora strejker under 1917 där många kvinnor deltog.¹⁸ Samma vår nådde livsmedelsbristen sin kulmen i Sverige. Sverige stod utanför första världskriget men undgick inte att drabbas av dess konsekvenser inom handeln. Runt sekelskiftet var Sveriges ekonomi beroende av importerade varor från Tyskland, Danmark och Ryssland. När första världskriget bröt ut drabbades därför Sveriges livsmedelstillförsel hårt.¹⁹ 1917 rådde stor brist på många livsnödvändiga varor såsom bröd och potatis. Ovanpå detta blev 1917 ett missväxtår och resultatet blev kraftig inflation, så kallad ”dyrtid”. Trots att arbetarnas löner höjdes täckte de bara 30% av de ökade livsmedelskostnaderna. Missnöjet över dyr mat, brist på varor, långa köer och regeringens oförmåga att hantera nödsituationen ledde under våren 1917 till protester likt de i de krigsdrabbade länderna.²⁰

I *Magfrågan* skriver Yvonne Hirdman om matens centrala roll i samhällsdebatten under första världskriget. Livsmedelshandeln drabbades hårt av kriget ute i Europa och matbristen påverkade vardagen för många. Våren 1917 var köerna långa och utbudet bristfälligt; missnöjet bland befolkningen var stort. Det stora missnöjet berodde framför allt på ransoneringskorterna som hade införts endast tre månader tidigare och alltså var något nytt att anpassa sig efter. Men relativt sett rådde ingen allvarlig svältkatastrof. När det talades om hunger i offentliga sammanhang fick termen snarare en symbolisk innebörd.²¹ Sveriges regering vid denna tid bestod av en konservativ ämbetsmannaministär med Hjalmar Hammarskjöld i spetsen. Den svåra livsmedelskrisen gjorde att statsministern i folkmun fick namnet ”Hungerskjöld”. Våren 1917 tvingades han avgå och regeringen ersattes av en annan högerregering i ledning av Carl Schwartz fram till höstens andrakammarval. I valet vann sedan en koalition mellan liberaler och socialdemokrater. Revolutionen i Ryssland under vintern 1917 påverkade det politiska klimatet i Sverige, inte minst vänsterrörelsen. På våren splittrades det socialdemokratiska arbetarpartiet och rörelsen delades upp i en reformvänlig

¹⁷ Ibid, s. 51ff.

¹⁸ Ibid, s. 74.

¹⁹ Ibid, s. 128.

²⁰ Lundström, Rydén & Sandlund, *Den svenska pressens historia band III*, s. 131f.

²¹ Hirdman, *Magfrågan*, s. 274f.

och en revolutionär linje.²² ”Leve Ryssland” var inte en ovanlig plakattext under de många massdemonstrationerna under våren men i tidningarna rapporteras i majoriteten av fallen ett lugnt och värdigt uppträdande. Det var först i slutet på april och början av maj som tumultartade gatuupplopp bröt ut. I linje med tidigare forskning visar den här studien att det främst var oorganiserade kvinnor i jakt på bröd som agerade. Likt i andra europeiska länder var det kvinnor som reagerade starkast på livsmedelsbristen. Historikern Hans Nyström har samlat uppgifter om samtliga sammandrabbningar i landet och skriver om de platser där tumultet var som störst. I april nämns butiksplundringar i Ådalen. 4 maj utfördes butiksplundringar av en mängd kvinnor i Norrköping, 5 maj inträffade det så kallade potatisupproret i Stockholm och samma dag plundrades butiker i Göteborg.²³ Redan 23 april samlades tiotusentals människor på Heden i Göteborg för att demonstrera mot livsmedelskrisen och två dagar senare drog en demonstration på Gustaf Adolfs torg ännu fler. Föga förvånande skedde en stor uppslutning även på arbetarrörelsens dag 1 maj. Demonstrationerna fick trots antalet demonstranter ett fredligt förlopp, men lördagen 5 maj urartade missnöjet i de tumultartade upplopp som står i fokus i den här uppsatsen och som efteråt har omnämnts som Brödupproret, Hungerupploppen eller Hungerkravallerna i Göteborg.²⁴

2.2 De organiserade strejkernas tid

I *Sweden 1740-1880: From Peasant rebellion to Urban Riots – The long Process of Democratization*. ritar Mats Berglund upp en historiografi över folkliga protester i Sverige under 1700- och 1800-talet i syfte att ifrågasätta bilden av Sverige som ett land som förhandlar sig fram till lösningar. Berglund redogör för en rad protester och jämför dess olika karaktär. Fram till 1700-talet var protesterna i Sverige uppror mot statsmakten och/eller motiverade av religiösa skäl. Därefter skriver Berglund att protesterna fick en mer politisk karaktär och han argumenterar för att de kan ses som en grund för demokratiseringsprocessen

²² Susanna Hedenborg & Lars Kvarnström, *Det svenska samhället 1720-2000 – Böndernas och arbetarnas tid*, 2. uppl. (Lund 2006) s. 230ff.

²³ Nyström, *Hungerupproret 1917*, s. 18ff.

²⁴ Johansson & Larsson (red.), *Hungerkravallerna i Göteborg 1917*, s. 7f.

som till slut ledde fram till lika rösträtt 1919.²⁵ Berglund skriver att protester som ägde rum under 1800-talet utgjorde ett förspel till arbetarrörelsens och den fackliga rörelsens verkliga genomslag mot slutet av seklet då de ändrade karaktär. Rörelsen blev till slut centraliserad och fick ett eget parti: Socialdemokratiska arbetarpartiet. Detta ledde till att protesterna tog ett mer ordnat uttryck i form av organiserade strejker.²⁶ Mats Greiff och Johan A. Lundin skriver om årtiondena runt sekelskiftet. Mellan 1880 och 1910 utbröt flera stora strejker och proteser. 1890 inträffade i Malmö vad som började som en strejk men urartade i våldsamma kravaller mellan tusentals arbetare och ordningsmakt. Det hela slutade med att ledaren för tidningen *Arbetet* Axel Danielsson lyckades uppmana arbetarna att inte möta ordningsmaktens våldsamma uppträdande. Greiff och Lundin skriver att det i efterhand har tolkats som ett representativt exempel på hur arbetarrörelsen slutligen avvek från den upproriska vägen fram.²⁷ Huruvida svensk politisk historia karakteriseras av en förhandlingskultur eller folkliga protester kan diskuteras, men i och med att arbetarrörelsen växte runt sekelskiftet vann den reformistiska vägen framför den revolutionära. 1917 ägde Februarirevolutionen rum i Ryssland, men den socialdemokratiska centralorganisationen förespråkade den reformistiska vägen mot demokratiska mål. Kravaller och oroligheter avråddes det från.²⁸ Inte heller sittande regering, den konservativa högern, hade något till övers för gatuupplopp.²⁹ Kravaller var således illa ansedda från såväl högern som den socialdemokratiska vänstern.

2.3 Göteborgspressen

I början av 1900-talet var Göteborg en tidningsstad med hård konkurrens.³⁰ Lars Åke Engblom har ägnat avsevärd forskning åt tidningsvärlden i Göteborg i början av 1900-talet och det är främst hans forskning som följande stycke tar stöd i. Av de fem dagstidningar som

²⁵ Mats Berglund, "Sweden 1740-1880: From Peasant rebellion to Urban Riots – The long Process of Democratization." i Flemming Mikkelsen, Knut Kjeldstadli, Stefan Nyzell (red.), *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia: 1700-Present*. (London 2018) s. 280ff.

²⁶ Ibid, s. 313.

²⁷ Mats Greiff & Johan A Lundin, "Sweden 1880-1910: The Age of the Labour Movement." i Flemming Mikkelsen, Knut Kjeldstadli, Stefan Nyzell (red.), *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia: 1700-Present* (London 2018) s. 322ff.

²⁸ (1 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 100, "Demonstranter!", s. 1.

²⁹ (8 maj 1917) *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr 106, B: "Jordbruksministern om livsmedelsnöden och uppträderna. – Allt för stor konservatism i hushållen. Olagligheterna måste beivras.", s. 6.

³⁰ Gustafsson & Rydén (red.), *Den svenska pressens historia band III*, s. 306.

ligger till grund för den här studien låg *Ny Tid* politiskt längst till vänster. Vid sekelskiftet blev *Ny Tid* daglig. Detta var en period då flera socialdemokratiska tidningar i Sverige och Norden hade sin starkaste ställning.³¹ Fram till 1935 var tidningen vinstdrivande och utgjorde den största tidningen inom arbetarrörelsen i Göteborg. Tidningen var dessutom den enda arbetartidningen som gavs ut dagligen.³² *Ny tid* var ensam bland tidens arbetartidningar med att vilja täcka alla samhällets områden och på så vis vara en heltäckande dagstidning som inte behövde kompletteras med någon av de borgerliga tidningarna.³³

På 1910-talet växte tidningsmarknaden. Under denna period var tidningsföretaget Handelstidningens AB ledande på marknaden. Till företaget hörde främst *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och *Göteborgs-Tidningen*. *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, som var störst i staden, trycktes i 37 000 exemplar och nådde ut till hälften av stadens hushåll. Tidningen hade sedan 1800-talet utgjort en kraftfull liberal opinionsbildare på nationell nivå. Chefredaktör från sekelskiftet fram till 1917 var Henrik Hedlund. Henrik Hedlund blev inte ett lika stort namn som sin efterträdare Torgny Segerstedt, men hans period på tidningen kännetecknas av framgång.³⁴ *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* var inte bara tidningen med bäst ekonomi och flest upplagor, den hade också högst anseende.³⁵ Från sekelskiftet fram till 1925 tillkom endast en ny tidning: *Göteborgs-Tidningen*. *Göteborgs-Tidningen* startades av *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 1902 för att bli först med en tidning som kom ut vid lunchtid. Politiskt var tidningen liberal och reformvänlig.³⁶ Runt sekelskiftet fördes en kamp mellan konservativa och liberala tidningar och *Göteborgs-Tidningen* skapades delvis för att utgöra ytterligare en liberal konkurrent. *Göteborgs-Tidningen* skulle vara till för en bredare publik än *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och var därför billigare och mer lättläst. Mer populära ämnen valdes ut; stort fokus låg på sensationella nyheter och nöjen. Tidningen hade dessutom en uttalat lokal prägel: av göteborgare för göteborgare. Rent visuellt stack *Göteborgs-Tidningen* ut eftersom den trycktes på rosa papper. Den kom länge att kallas ”den lella röa”. Från och med 1915 kom *Göteborgs-Tidningen* ut även på söndagar och blev

³¹ Engblom, *Först men inte störst*, s. 11ff.

³² Lars-Åke Engblom, *Arbetarpressen i Göteborg – En studie av arbetarpressens förutsättningar, arbetarrörelsens presspolitik och tidningskonkurrensen i Göteborg 1890-1965* (Göteborg 1980) s. 168.

³³ Ibid, s. 145.

³⁴ Engblom, *Först men inte störst*, s. 19.

³⁵ Ibid, s. 5.

³⁶ Ibid, s. 12f.

därmed Göteborgs enda sjudagarstidning flera år framöver.³⁷ 1920 gick *Göteborgs-Tidningen* om *Göteborgs-Posten* som stadens näst största tidning och trycktes då i 25 000 exemplar.³⁸

Göteborg hade två morgontidningar vid denna tid och dessa var *Göteborgs-Posten* och *Göteborgs Morgonpost*. Runt 1910 hade *Göteborgs-Posten* blivit stadens näst största tidning. Den hade emellertid bara hälften så många läsare som *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. Under världskriget ökade läsekretsen ytterligare något och 1917 trycktes tidningen i ungefär 20 000 exemplar.³⁹ *Göteborgs-Postens* ägare och chefsredaktör 1904-1926 var Edvard Alkman.⁴⁰ *Göteborgs Morgonpost* startades när *Göteborgs-Posten* köptes upp av det liberala Skandinaviska Tryckeriaktiebolaget 1896. Tidigare hade *Göteborgs-Posten* företrätt en konservativ ideologi men från och med då blev tidningen uttalat liberal. *Göteborgs Morgonpost* skapades för att fortsätta följa en konservativ linje och en stor del av *Göteborgs-Postens* redaktion gick över till *Göteborgs Morgonpost*. Tidningen blev redan från början det viktigaste språkröret för högern i Göteborg.⁴¹

3. Hunger och kravaller – omstridda begrepp

3.1 Husmoderns intåg i politiken

Madelene Liedestad skriver i *Uppbåd, uppgifter, undantag – om genusarbetsdelning i Sverige under första världskriget* om de förändringar som första världskriget innebar för kvinnorollen. Den livsmedelskris som kriget medförde gjorde att frågan om maten och hushållet flyttades ut från den privata sfären och istället blev en offentlig angelägenhet. Så kallad dyrtidshushållning var en nödvändighet för att maten skulle räcka till och huvudansvaret för detta fick kvinnan med sin traditionella husmodersroll. Successivt fick kvinnan ta plats i kommunala och statliga förvaltningar och det var som husmoder hon fick en politisk talan.⁴² På första maj 1917 var en av flera talare på Heden i Göteborg den kvinnliga socialdemokraten Hedvig Benson. Som kvinna stack hon ut bland de annars manliga talarna. Likt de andra

³⁷ Bengt Johansson, "GT – Sveriges första kvällstidning", i Karl Erik Gustafsson (red.), *Dagspresstrategier – Då och nu* (Göteborg 1996) s. 100ff.

³⁸ Engblom, *Först men inte störst*, s. 20.

³⁹ Ibid, s. 18ff.

⁴⁰ Ibid, s. 30.

⁴¹ Ibid, s. 11.

⁴² Liedestad, *Uppbåd, uppgifter, undantag*, s. 131f.

talarna uttryckte hon kritik mot regeringens hantering av livsmedelssituationen men vad som utmärkte henne var att hon i egenskap av kvinna talade från ett husmodersperspektiv. Om kvinnorna hade fått vara med och bestämma så hade inte livsmedelskrisen blivit lika svår, ansåg hon. När landet nu blivit ett enda stort hushåll borde också kvinnan berättigas en plats utanför det privata hemmet.⁴³ Här skymtar den särartsfeminism som hade genomslagskraft hos förkämparna för införandet av kvinnlig rösträtt. Kvinnans rätt till den offentliga sfären motiverades utifrån hennes kompetenser inom det kvinnligt kodade domänerna. Under första världskriget fanns ett behov för dessa kunskaper på ett samhällsligt plan. I *Ny Tid* går fler exempel att finna på hur vänstern försökte använda livsmedelskrisen till att legitimera kvinnans plats i det offentliga. Den 28 april 1917 publicerar *Ny Tid* en uppmaning från Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubbs styrelse med rubriken ”Upprop. – Kvinnor i Göteborg, deltag i 1 maj-demonstrationen!”⁴⁴ I artikeln lyfter skribenterna fram livsmedelsbristen som ett skäl för kvinnor att engagera sig politiskt. Eftersom matbristen påverkar kvinnornas vardag negativt i allra högsta grad är det nu mer än någonsin tidigare viktigt att de ansluter sig till protesterna, skrivs det. ”Det är därför icke för tidigt, att kvinnan i hemmet och i grottekvarnen börjar resa sig för att jämsides med mannen gå till kamp mot det fåtalsvälde, vars följd är det system, som fört oss till eländets brant, där vi nu befinna oss.”⁴⁵ Brödfrågan används för att engagera kvinnorna och få dem att ta sig ut i den offentliga sfären. Här antyds implicit att den rådande brödbristen ger kvinnan en rättmätig plats ute i det offentliga, jämsides med mannen. Men här går också att läsa att kampen inte bara är en kamp mot hungern, utan i grunden mot högerpolitiken. Livsmedelsbristen användes på så vis som en fribiljett ut i den politiska, och dittills manligt dominerade, sfären.

3.2 Hunger och ideologi

Hirdman skriver att begreppet *hunger* vid denna tid användes av vänstern som en politisk strategi.⁴⁶ I socialdemokratiska *Ny Tid* finns många exempel på hur hunger-begreppet användes i politiska syften. I ett tal från en demonstration på Heden på söndagen 6 maj, dagen

⁴³ (2 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, nr. 101, ”VÄLDIGA ARBETAREHÄRAR I RÖRELSE. – I Göteborg beräknas antalet demonstranter till inemot 50,000. En allvarlig och värdig prägel över massornas uppslutning kring de fem talarstolarna på Heden. – I Stockholm vara mera folk samlat än vid någon föregående demonstration. – Ordningen god överallt, även på de platser, bl.a Härnösand, där man fruktat oroligheter.” s. 3.

⁴⁴ (28 april 1917) *Ny Tid*, nr. 98, ”Upprop. – Kvinnor i Göteborg, deltag i 1 majdemonstrationen!”, s. 7.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Hirdman, *Magfrågan*, s. 274f.

efter upploppen, nämns hungern i ett uppenbart politiskt syfte. Talet hölls av en redaktör vid namn C. N. Carleson från Stockholm och berörde ämnet ”Revolutionstider”. *Ny Tid* återger talet och här följer ett citat: ”Under den sista tiden har bakom fronterna rest sig en makt, som ingen furste kan betvinga, nämligen kung Hunger. Det är denna makt som tvingar folken att tänka: det är denna makt som göra människorna till socialister.”⁴⁷ Hungern får en närmast religiös betydelse i form av en övermänsklig kraft. Genom att ta stöd i folkets hunger gör talaren socialismen till något naturgivet, något oundvikligt. Hungern används för att motivera mobilisering och det här var inget ovanligt grepp: i arbetarrörelsens retorik kring vårens många demonstrationer var hungern ständigt närvarande.

Högerregeringen var väl medveten om de svårigheter som livsmedelsbristen innebar för den breda massan och var inte ovillig att möta folkets krav och vidta åtgärder. Men man visste också att det ännu inte var så illa ställt som det fanns risk för att bli. Den 8 maj återger *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* ett uttalande från jordbruksminister Dahlberg i Stockholm angående hungerupploppen. Ministern påpekade att ingen verklig hungersnöd råder och att det därför inte finns några ursäkter att bryta mot lagen såsom skett över hela landet. Det är istället just denna oordning som riskerar att leda till verklig hungersnöd.⁴⁸ Regeringen ansåg det nödvändigt att försvara sig mot de anklagelser som vänstern riktade mot dess hantering av livsmedelssituationen genom att understryka att det faktiskt inte var så illa ställt som det påstods. Vänsterns larm om en svält som ursäktar brott mot lag och ordning skrev högern inte under på.

Konservativa *Göteborgs Morgonpost* noterade tidigt arbetarrörelsens strategiska användning av hunger-begreppet och svarade genom att ifrågasätta denna påstådda hungersnöd. Den 30 april skriver tidningen om den oroliga stämningen i landet i debattartikeln ”GÖTEBORG. Stämningen.”.⁴⁹ Tidningen skriver att livsmedelsbristen har inneburit ett ovanligt stort overseende hos myndigheterna under vårens oroligheter. Det råder emellertid inte allvarlig svält, skriver man, och nu är det heller inte längre hungern som samlar demonstranterna. ”Det är omöjligt att se något sammanhang mellan brödbristen och exempelvis reformer i den kommunala rösträtten eller Amaltheamördarnas utsläppande. Hvar sak för sig och allting i sin tid! Det är fullständigt emot svensk politisk tradition att rusa iväg

⁴⁷ (7 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 105, D: ”Demonstrationsmötet på Heden. – En arbetarnes komité på nio personer tillsatt.” s. 5.

⁴⁸ (8 maj 1917) *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr 106, B: ”Jordbruksministern om livsmedelsnöden och uppträdena. – Allt för stor konservatism i hushållen. Olagligheterna måste beivras.”, s. 6.

⁴⁹ (30 april 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 99, ”GÖTEBORG. Stämningen.”, s. 5.

med reformer under någon slags panikstämning.”⁵⁰ Den kommunala rösträtten och frisläppandet av Amaltheamännen var två frågor som diskuterades livligt under våren och här gör *Göteborgs Morgonpost* en poäng av att de ofta sammanfördes med hungerprotester. Genom att poängtera detta i debattinlägg försökte tidningen avslöja vänsterns agenda och därmed motarbeta rörelsen. Krav på en bättre livsmedelspolitik med hänvisning till folkets hunger var en logisk och effektiv strategi. Att göra detsamma för att få igenom reformer var inte lika enkelt. Kopplingen som gjordes mellan matbristen och bristen på medborgerliga rättigheter var inte självklar och blev därmed lättare för högern att kritisera. *Göteborgs Morgonposts* debattartikel 30 april visar på hur tidningen redan i samband med massdemonstrationerna i april försökte synliggöra hunger-begreppets politiska innebörd. Av förklarliga skäl var hungern föremål för debatt även under butiksplundringarna och upploppen i början av maj.

3.3 Kravallerna

Händelserna i Göteborg 5 maj beskrivs i tidningarna med ord som upplopp, gatuuppträden och oroligheter. Ett laddat begrepp som förekommer mer sparsamt är kravaller. Ordet tycks ha en entydigt negativ innebörd och syfta på gatuuppträden av mer våldsamt art. Kravaller nämns sällan i samband med kvinnor, de skeenden under 5 maj som benämns som kravaller dominerades enligt tidningarna av män eller pojkar. Vad som går att försvara eller i alla fall förstå finns det delade meningar om, men alla tidningar är överens om att kravaller är oförsvarbart. Till skillnad från de övriga tidningarna använder *Göteborgs Morgonpost* och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* ordet i rubriken till rapporteringen 7 maj.⁵¹ Det kan tolkas som ett sätt att omedelbart ta avstånd från händelserna. *Göteborgs Morgonpost* använder dessutom ordet i en argumentation emot kvinnlig rösträtt några dagar efter upploppen vilket understryker ordets negativa laddning. Tidningen skriver att kravallerna, som orsakats av både män och kvinnor, visar på politisk inkompetens.⁵² Medan de övriga

⁵⁰Ibid.

⁵¹ (7 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 105, B: ”Butiksplundringar och gatukravaller i Göteborg. – Mjöl och bröd stjälas eller köpas utan kuponger. – Våldsamma gatuuppträden med stenkastning och flera sårade. – Flera livsmedelsaffärer, särskildt i Annedal och Haga, stormas af folkmassan. – Först med militärhjälp återställdes ordningen sent på natten.”, s. 9., 7 maj 1917, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr 105, ”Svåra oroligheter med efterföljande ligistkravaller i Göteborg i lördags. – Bröddemonstrationer, tvångsköp av livsmedel, butiksplundringar och stenkastning mot polis och militär.”, s. 7.

⁵² (9 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 107, ”GÖTEBORG. Äfventyrspolitik i kristider”, s. 4.

tidningarna undviker att nämna kvinnor i samband med kravaller gör här *Göteborgs Morgonpost* precis detta för att underminera kvinnans chans till utökade rättigheter. Det sammansatta ordet *Hungerkravaller* nämns inte i direkt anslutning till händelserna utan förekommer först 15 maj i en rubrik i socialdemokratiska *Ny Tid*.⁵³ Det kan ses som ett försök att försvara händelserna och samtidigt ta avstånd från dem. *Hunger* uttrycker en grad av desperation. Som redan nämnts användes begreppet som ett verktyg inom arbetarrörelsen för att kritisera högern och motivera förändring. Genom att placera ordet *hunger* före det negativt laddade ordet *kravaller* antyds implicit att händelserna, visserligen oansvariga, utfördes av hungriga människor i ren desperation.

3.4 Svältande kvinnor i Norrköping

Dagen före upploppen i Göteborg inträffade omfattande butiksplundringar i Norrköping. Händelserna rapporteras i fyra av de fem Göteborgs-tidningarna och det framgår redan i rubrikerna att det hade varit ett kvinnligt initiativ. Störst utrymme får de i *Göteborgs Morgonpost* och *Ny Tid*. Rapporteringen visar hur tidningarna förklarar kvinnornas deltagande utifrån olika perspektiv. I *Göteborgs Morgonpost* läses rubriken ”Elakartade livsmedelsexcesser i Norrköping. – Bagerier och köttbutiker stormas och plundras. Demonstrationerna börja med ett upphetsande tal till kvinnorna.”⁵⁴ Kvinnorna spelar huvudrollen och en upphetsande agitation sägs ligga bakom mobiliseringen som ägt rum denna dag. Det skrivs att butiksplundringarna saknat både sans och förstånd.⁵⁵ *Ny Tid* använder samma ord om avsaknad av sans och förstånd. Tidningen inleder emellertid med ord om svält i hemmen, något som också kan läsas i den något annorlunda rubriken: ”De tömda matskåpen agitera på kvinnorna.(...) – Svältande kvinnor i Norrköping storma och plundra livsmedelsbutiker. (...)”⁵⁶ Här är det istället matbristen som har utgjort en symbolisk ”agitation” vilken fått kvinnorna att agera. Hungern är alltså en viktig faktor i socialdemokratiska *Ny Tids* rapportering av händelserna men nämns knappt i konservativa

⁵³ (15 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 112, ”Hungerkravallerna i Göteborg. – Tretton personer nu häktade för deltagande däri.”, s. 1.

⁵⁴ (5 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 104, ”Elakartade livsmedelsexcesser i Norrköping. – Bagerier och köttbutiker stormas och plundras. Demonstrationerna börja med ett upphetsande tal till kvinnorna.”, s. 7.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ (5 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 104, ”De tömda matskåpen agitera på kvinnorna. – ’Inventeringar’ och uppträden uti Göteborg. – Svältande kvinnor i Norrköping storma och plundra livsmedelsbutiker. – Utfordringar med potatis i Högsbo?” , s. 1.

Göteborgs Morgonpost. Den senare anger bristen på paltbröd som direkt orsak till händelserna men ord som hunger, svält eller nöd förekommer inte. I *Ny Tid* är tonen annorlunda: kvinnornas uppträden sägs härstamma ur ren förtvivlan över svälten. Samtliga tidningar är eniga om att kvinnornas uppträden i Norrköping var okontrollerade och oförståndiga. I *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* kan läsas att kvinnorna stormade butikerna hänsynslöst.⁵⁷ I *Göteborgs-Posten* beskrivs kvinnorna som upphetsade och bortom polisens kontroll.⁵⁸ Att det är tidningarna som politiskt befinner sig längst till vänster respektive höger som ger händelserna störts utrymme kan förklaras utifrån att de från båda håll fanns intresse i att uppmärksamma kvinnornas uppseendeväckande beteende. Enligt vänsterns retorik drevs kvinnorna av hunger medan det från högern snarare var en politisk handling. Rapporteringarna från Norrköping ger en antydning om den symboliska innebörd som hungern fick under våren 1917 och mönstren följer med genom rapporteringen av upploppen i Göteborg nästkommande dag.

4. En mångtydig rapportering

4.1 Upphetsade kvinnor

Göteborgs-Tidningen blev, som enda söndagstidning, först med att rapportera om lördagens upplopp. Söndagen 6 maj pryds hela förstasidan av utförliga beskrivningar av händelseförloppet från morgon till kväll. Redan på morgonen beskrivs bröd, på de tomhänta kvinnornas begäran, ha kunnat köpas utan kuponger på Göteborgs Ångbageri. Vid lunchtid beskrivs en grupp kvinnor ha samlats vid Johannesplatsen i syfte att i samlad trupp marschera till borgmästaren för att uppmärksamma krissituationen. Detta beskrivs emellertid ha avstyrats av Fru Nelly Thüring.⁵⁹ Nelly Thüring hade valts in som första kvinnliga ledamot i stadsfullmäktige i december föregående år. Hon var förutom sitt engagemang i livsmedelsfrågan en rösträttskämpe och uppmuntrade kvinnor runtom i landet att starta

⁵⁷ (5 maj 1917) *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr 104, "Livsmedelsuppträden i Norrköping. – Kvinnorna storma matvaruaffärer. – Bagarna tvingas att sälja bröd utan kuponger.", s. 10.

⁵⁸ (5 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, nr. 104, "Våldsamma kvinnouppträden i Norrköping. – Livsmedelsbutiker stormas och länsas på sitt innehåll. Polisen står maktlös gentemot de upphetsade kvinnorna.", s. 3.

⁵⁹ (6 maj 1917) *Göteborgs-Tidningen*, nr. 122, "Våldsamma gatuuppträden i Göteborg. – Flera butiker plundrade. – Militärpatruller göra chock mot massorna.", s. 1.

socialdemokratiska kvinnoklubbar.⁶⁰ *Göteborgs-Tidningen* skriver att Thüring denna lördag uppmanade kvinnorna att delta i Socialdemokratiska kvinnoklubbens demonstration kommande tisdag istället för att genomföra en spontan demonstration. Hon lyckades övertyga kvinnorna att istället utse en deputation med bara ett fåtal som skulle uppvakta borgmästaren, vilket också skedde. Deputationens möte med borgmästaren återges och han uppges ha mottagit kvinnornas krav på ökade åtgärder. På eftermiddagen beskrivs sedan en mängd brödbutiker ha plundrats i arbetarkvarteren Majorna, Haga, Annedal och Landala. Rapporteringarna är utförliga och kvinnorna är uttalade aktörer under hela dagen. Stämningen beskrivs i många fall ha varit mycket upphetsad och kvinnor beskrivs vid flera tillfällen ha skrikit och gapat. Ligister och småpojkar beskrivs ha anslutit och bidragit till tumultet.⁶¹

Göteborgs-Tidningen blev först med att rapportera om händelserna och satte därmed tonen för hur händelserna återberättades. Rapporteringarna i de övriga tidningarna är likartade, pressen tycks i stort ha varit överens om vad som ägt rum. Några betydelsefulla skillnader går emellertid att urskilja. Måndagen 7 maj var dagen då de övriga tidningarna rapporterade om lördagshändelserna. I *Göteborgs-Posten* behandlas händelserna på två ställen: i en debattartikel och i ett stort uppslag där dagens och nattens händelser återges. Som bakomliggande orsaker anges det minskade antalet brödkuponger och att kuponger använts i förväg och därmed tagit slut före veckoslutet. Den mer direkta orsaken sägs vara det kvinnomöte som hade anordnats under dagen och som ledde till den i ledning av Nelly Thüring utsedda deputationens uppvaktning hos borgmästaren. *Göteborgs-Posten* skriver om hur kvinnorna efter mötet med borgmästaren gick till Göteborgs Ångbageri då ett rykte angett att där gick att köpa bröd utan kuponger. När de nekades detta uppstod bråk. Kvinnorna beskrivs ha varit så hotfulla att butiken känt sig tvingade att stänga. Butiksplundringarna beskrivs såsmåningom ha urartat i mer tumultartade gatuuppträden men tidningen skriver att det nu var män snarare än kvinnor som var framträdande: ”Man märkte sålunda, att det, sedan de första anfällen gjorts, icke längre var kvinnor eller vuxna män som gingo i täten. Denna bestod istället av yngre element, t.o.m småpojkar...”⁶² Männerna uppges ha varit unga och de benämns som småpojkar eller ligapojkar. Skiftningen från kvinnor till män förekommer inte i

⁶⁰ Johansson & Larsson (red.), *Hungerkravallerna i Göteborg 1917*, s. 17f.

⁶¹ (6 maj 1917) *Göteborgs-Tidningen*.

⁶² (7 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, nr. 105, B: ”Svåra gatuuppträden: butiker plundras, militär i aktion. – Nödläget på livsmedelsmarknaden gav i lördags anledning till flera demonstrationer, som genom en del oroselements ingripande urartade till kravaller av våldsamt art. – Flera personer, både civila, polis och militär, skadade under uppträdena. Söndagen förflöt lugn.”, s. 3.

Göteborgs-Tidningens söndagsrapportering. Oavsett sanningshalten så gör *Göteborgs-Posten* ett aktivt val genom att åskådliggöra den.

Under rubriken ”Butiksplundringar och gatukravaller i Göteborg.” inleder *Göteborgs Morgonpost* rapporteringen måndag 7 maj med att skriva att något liknande aldrig förr inträffat i Göteborg.⁶³ Tidningen skriver att händelserna haft två olikartade stadier, där det första utgjordes av butiksplundringar och det andra av sammandrabbningar mellan ligister och ordningsmakt. *Göteborgs Morgonpost* är den tidning som närmast efterliknat *Göteborgs-Tidningens* rapportering. Innehållet är nästan identiskt men det finns en tendens att beskriva händelserna som mer kaosartade. Medan *Göteborgs-Tidningen* använder underrubriker som ”Butiksplundringar i Haga” och ”Militär tillkallas” skriver *Göteborgs Morgonpost* ”Haga svårt hemsökt” och ”Militärhjälp måste tillkallas”.⁶⁴ Ordet *kravaller* nämns i huvudrubriken och i en av underrubrikerna vilket också bidrar till mer våldsamma associationer. Likt de andra tidningarna skriver *Göteborgs Morgonpost* om samlingen av kvinnor på Johannesplatsen. Nelly Thüring beskrivs ha avstyrt kvinnornas önskan att demonstrera till de yngre kvinnornas förtret, emellertid först efter att det beslutats om att utse en deputation. Mötet med borgmästaren återges innan rapporteringen övergår i eftermiddagens butiksplundringar. Demonstranterna från Johannesplatsen beskrivs ha gått till olika butiker i arbetarkvarteren i försök att storma dem. Det är underförstått att det rör sig om kvinnor men ordet förekommer först senare i artikeln när stämningen i en kö beskrivs vara upphetsad. Polisens beteende beskrivs vid detta tillfälle vara mycket behärskat. I Annedal rapporteras i stort sätt alla butiker ha hemsökts. En anmärkningsvärd replik lyder ”Såväl ägarne som personalen utgjordes i allmänhet af kvinnor, och man får icke förundra sig öfver att mången af dem fick allvarliga nervattacker vid de vilda skarornas anlopp.”⁶⁵ Här får plötsligt kvinnorna en offerroll och framställs som sårbara. Måhända är det här en kvinnoroll som tidningen hade lättare att acceptera och i sammanhanget ville framhäva. Det är otydligt om den stormande folkmassan fortfarande utgjordes av kvinnor men nu beskrivs ligistelement ha anslutit sig. Man skriver också att unga pojkar börjat följa efter massorna. Plundring av brödvagnar beskrivs men utan att ett specifikt kön nämns. Samtidigt beskrivs liknande händelser ha ägt rum i Haga. Här nämns unga och medelålders kvinnor samt barn i skämtsamt ton ha ropat efter

⁶³ (7 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, B.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

bröd och potatis. Här nämns också en pojke som krossat en ruta och en så kallad ligist som kastat snus på polisen.⁶⁶

Ny Tid ägnar förstasidan måndag 7 maj åt lördagens händelser. Två sidor in fortsätter rapporteringen samt en artikel med rubriken ”Lördagshändelserna och Morgonposten. – Tidningen söker utnyttja dem för sina syften.”, skriven av en D-M.⁶⁷ *Ny Tids* rapportering inleds med att stämpla händelserna som beklagliga men samtidigt förståeliga i ljuset av den av högerpolitiken orsakade nödsituationen. Händelsernas början skrivs vara kvinnomötet på eftermiddagen. Här framgår hur Nelly Thüring avstyrde en oorganiserad demonstration och istället uppmanade kvinnorna att delta i Socialdemokraternas kvinnodemonstration kommande tisdag. Vidare beskrivs deputationens uppvaktning hos borgmästaren samt hans och livsmedelsnämndens svar. Sedan rapporteras om butiksplundringarna. Kvinnorna beskrivs ha deltagit i att tvinga till sig bröd utan kuponger. Tidningen understryker emellertid att det dittills inte hade rört sig om bryt mot lagen annat än att det köpts utan kuponger. Likt i *Göteborgs-Posten* markeras här en skillnad mellan de inledande skeendena och det accelererande gatutumultet. Händelserna beskrivs ha urartat i olagligheter allteftersom, bland annat överfölls och länsades brödvagnar. Skyldiga till oroligheterna beskrivs nu främst vara unga män. Det sker ingen uttalad övergång från kvinnliga aktörer till manliga men kvinnor nämns alltmer sällan i rapporteringen.⁶⁸

Trots att *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* var tidningen med flest läsare får lördagshändelserna mindre utrymme här än i de andra tidningarna. En möjlig orsak är att kvällsupplagan *Göteborgs-Tidningen* redan behandlat händelserna, vilket nämns i artikelns inledning. Artikeln täcker cirka en halv sida och likt *Göteborgs Morgonpost* finns kravaller med i rubriken: här ”ligistkravaller”.⁶⁹ Tidningen skriver att Göteborg aldrig förr har sett sådana gatuoroligheter. Man skriver om kvinnornas möte på Johannesplatsen och att de ville demonstrera men att Nelly Thüring avrörde dem. Istället uppmanades de demonstrera kommande tisdag med Socialdemokratiska kvinnoklubben. Särskilt de yngre kvinnorna var aningen missnöjda med detta, skrivs det, men gav med sig när det bestämdes om en deputation som skulle uppvakta borgmästaren. Thürings framförande av kraven och

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ (7 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 105, C: ”Lördagshändelserna och Morgonposten. – Tidningen söker utnyttja dem för sina syften.”, s. 3.

⁶⁸ (7 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 105, A: ”Förtvivlade svältuppträden i Göteborg. – Bagerier och speceriaffärer stormas. – Tvångsköp utan kuponger. – Våldsamma militärchocker mot folkmassan. – En ny kvinnodemonstration i morgon afton kl. 7.”, s. 1.

⁶⁹ (7 maj 1917) *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*.

borgmästarens svar återges i artikeln innan tidningen kommer in på butiksplundringarna. Några av kvinnorna från Johannesplatsen beskrivs ha gått till brödbutiker på Andra Långgatan för att införskaffa bröd utan kuponger. Polisen beskrivs ha kallats in och kunnat stoppa en del av oroligheterna. Sedan beskrivs hur fler butiker stormades och hur det blev alltmer våldsam och panikartad stämning. Plundring av brödvagnar, kastande av mat och krossande av fönster beskrivs med ”rena okynnet” som motiv.⁷⁰ Polisen beskrivs ha försökt lugna massorna men misslyckats och därför tvingats ta till hårdhandskarna. I och med att händelserna får en alltmer våldsam karaktär får också unga män en mer framträdande roll och benämns inte sällan som ligister. Kvinnor blir successivt osynliga i rapporteringen.⁷¹ Som redovisas ovan sker detta inte bara i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*s utan också i *Göteborgs-Posten* och i *Ny Tid*. De målar alla upp en bild av en övergång från kvinnor som stormar butiker i syfte att få bröd med sig hem, till gatuupplopp med unga män som eggjar upp den upproriska stämningen. Här ett citat ur *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*: ”Hittills hade oroligheterna haft övervägande karaktär av våldsamma hungerdemonstrationer, och kvinnorna hade varit i majoritet, men från denna tidpunkt börja de ändra natur. Ligistelementet blir alltmera framträdande och börjar spela första stämman.”⁷² Hungern nämns i samband med det stadie där kvinnor varit framträdande men allteftersom försvinner både hungermotivet och kvinnorna.

I *Göteborgs Morgonpost* är övergången däremot inte uttalad. Ligister är ett alltmer framträdande inslag under dagens lopp, men att det skulle innebära en tillbakagång för kvinnorna framgår inte. Kvinnorna beskrivs istället aktivt delta: ”Ett par agitatorer sökte öka upphetsningen, och unga och medelålders kvinnor, samt barn ropade under flin och stoj: ’Vi vill ha bröd!’ ’Ge oss bröd och potatis’ o.s.v.”⁷³ Den senare bilden av händelserna stämmer överens med den som *Göteborgs-Tidningen* målar upp. En granskning av de fem olika dagstidningarna avslöjar hur de fyra som kom ut på måndagen 7 maj förhöll sig olika till *Göteborgs-Tidningens* rapportering från dagen före. Det tycks finnas intresse hos den socialdemokratiska och liberala pressen att gömma kvinnan i rapporteringen när händelserna antar mer våldsam karaktär, något som inte finns i den tidigaste rapporteringen eller hos konservativa *Göteborgs Morgonpost*.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

⁷³ (7 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, B.

4.2 Kravaller utan kvinnor

Tidningarna skriver att våldsamheterna intensifierades radikalt senare på kvällen. Militär kallades in vid mörkrets inbrott och samtliga tidningar är överens om att det var unga män som var tumultets främsta aktörer. Kvinnor nämns antingen inte alls eller i samband med att de skrikit i kör med barn. Kvinnorna är därmed inte längre aktörer utan snarare offer för tumultet. *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* skriver om en stunds lugn mellan ungefär åtta och tio på kvällen. Efter att solen gått ner satte emellertid nya oroligheter igång. Ligisterna blev nu mer och mer stridslystna och öppet provokativa mot polisen, skrivs det. Polisen blev därmed tvungen att kalla in militär och en natt av stridigheter mellan stenkastande ligister och ridande militär skildras.⁷⁴

Även i *Göteborgs-Posten* beskrivs händelserna ha urartat i allt mer våldsamt uppträde framåt natten, nu beskrivs stenkastning och konfrontation med inkallad militär. Vid detta stadie använder tidningen ordet *kravaller* för första gången.⁷⁵ I *Ny Tid* är det också män som är aktiva i det senare skedet. När militär kallas in beskrivs de ha mötts av skrikande och stenkastande ligapojkar. I samband med de våldsamma sammandrabbningarna under kvällen och natten nämns främst pojkar som aktörer. Stenkastarna benämns också som ligistelement och dessas agerande beskrivs vara lika oförsvarbart som militärens våldsamma framryckning.⁷⁶ *Göteborgs Morgonpost* anger de två stadiernas olika karaktär redan i artikelns inledning. Den sista delen av rapporteringen beskriver militärens insats och här nämns ord som ligister, oroselement och orosstiftare. Tidningen lovordar militärens och polisens insats och tar därmed tydligt ordningsmaktens parti. Varken män eller kvinnor nämns.⁷⁷ Alla tidningar uppger i en notis vilka som anhållits med namn och yrke och det framgår att de är fem män i 20-årsåldern. Uppgifterna bekräftar att nattens händelser innefattade kriminella handlingar samt att dessa utfördes av främst män. Oavsett politisk hållning var alltså pressen överens om att oroligheterna efter klockan tio på kvällen var onödiga och oförsvarbara på alla sätt. De hade relativt lite att göra med de butiksplundringar som med kvinnligt initiativ utfördes under dagen och de beskrivs med ordet *kravaller*. Brödfrågan är märkbart frånvarande och motivet anses istället vara manliga upprorsmakares vilja till uppsåt.

⁷⁴ (7 maj 1917) *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*.

⁷⁵ (7 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, B.

⁷⁶ (7 maj 1917) *Ny Tid*, A.

⁷⁷ (7 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, B.

4.3 Hungersnöd eller revoltlust?

Rapporteringen om upploppen var inte entydig och i debattartiklar fördes de kommande dagarna en intensiv verbal strid om vad och vem som skulle hållas ansvarig. I den liberala och socialdemokratiska pressen var hungern en viktig faktor och kvinnorna var husmödrar som agerade i desperation. I högerpressen var händelserna ett uttryck för vänsterns vilja till samhällsomstörtning. Den 7 maj fylls förstasidan i *Ny Tid* av nyheter om lördagens händelser och mitt på sidan finns en text med rubriken ”Hungern löser samhällsbanden”.⁷⁸ Texten liknar en krönika och består av målande utläggningar om att kristider löser upp samhällsbanden och att nöden inte har någon lag. Hunger beskrivs locka fram primitiva beteenden, blinda för lag och ordning. Man beklagar sig över händelserna men skriver att grundorsaken är den omfattande hungern och nöden. Kvinnorna benämns i texten som husmödrar, vilket medför att kvinnan genast associeras med hushållsgöromål. Husmödrar som inte kan få tag i mat blir av naturliga skäl förtvivlade, skriver tidningen, och det här är vad som händer när de i den situationen möter varandra. Man skriver att det urartar i plundring och att männen då också ansluter, ”...och sannerligen icke de bästa bland män.”⁷⁹ Männens medverkan framstår som viktig att nämna i samband med den skadegörelse av mat som ägde rum, på så sätt understryks kvinnornas oskuld ytterligare. Skadegörelsen förklaras också utifrån en så kallad rå stämning bland de oorganiserade arbetarna. Denna förvanskning av livsmedel är kontraproduktiv, skriver tidningen, men att uppmana massorna till lugn åtgärder inte grundproblemet. Bröd och potatis måste ersättas med varor som det inte råder brist på. Slutligen används Norrköping och Göteborg som exempel på nödsituationens allvar och omfattning.⁸⁰ Den socialdemokratiska tidningen tar avstånd från händelserna både genom att använda hungern som förklaring och genom att skylla på att arbetarna inte varit organiserade. Samtidigt används händelserna som ett bevis på livsmedelssituationens ohållbarhet.

Även *Göteborgs-Posten* är snabb med att ange bristen på mat som förklaring till oroligheterna. I en osignerad debattartikel 7 maj skrivs att händelserna inte har något att göra med de organiserade arbetarnas demonstrationer tidigare under våren. En retorik som liknar *Ny Tid* används: ”Arbetarehustrurna stodo inför utsikten att få vända hem med tomma

⁷⁸ (7 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 105, B: ”Hungern löser samhällsbanden.”, s. 1.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

matkorgar. Så föddes de känslor, i vilka de följande våldsamma uppträderna hade sin rot.”⁸¹ Likt husmödrar för ordet arbetarhustrur tankarna till hem och hushåll. Här görs dessutom en explicit koppling till införskaffandet av mat till hushållet. På grund av att kvinnorna använt upp sina kuponger redan tidigt i veckan beskrivs helgen ha utgjort dagar av svält. Även i *Göteborgs-Posten* är det underförstått att det här har orsakats av oorganiserade element och att grundorsaken är hungern. På grund av ligisters anslutning urartade det heliga emellertid i brottsliga handlingar, skrivs det. Även här uppges män bära ansvaret för det värsta bråket. Polisens insats beskrivs ha utgjort ett värdigt svar på ligisternas uppsåt. Tumultet under lördagen fördöms och likt *Ny Tid* anses sådana sätt skapa motvind snarare än att hjälpa den organiserade arbetarrörelsens fredliga mobilisering.⁸² *Göteborgs-Posten* och *Ny tid* använder i stort sätt samma retorik om kvinnor som inte lyckades få mat och oorganiserade män som ville bråka. Medan kvinnorna sägs ha agerat av förklarliga skäl görs inga försök att ursäkra männen.

Göteborgs Morgonpost går i opposition och framhäver tvärtom att det ligger politik bakom händelserna. I en osignerad debattartikel 7 maj skriver tidningen att hungern har utgjort en mask bakom vilken socialisterna gömt sin vilja att rubba på samhällsordningen. Här försöker tidningen både synliggöra och motarbeta vänsterns strategiska användning av hungerbegreppet. Likt *Göteborgs-Posten* nämner tidningen att brödkupongerna används upp av arbetarhemmen redan tidigt i veckan och att demonstrationer som genomförs mot veckoslutet därför blir mer orosartade. Vad tidningen vill säga är alltså inte att massanslutningen orsakades av hunger, men att hungrande magar bidrog till den våldsamma utgången. Det anses därför oansvarigt av Nelly Thüring att starta en demonstration denna lördag, samt anmärkningsvärt om socialdemokraterna som de uppger vill bevara lugnet hos massorna. ”Socialistiska Ny Tid och Halfsocialistiska Göteborgs-Posten” anses hyckla när de uppmanar till lugn och samtidigt använder ett upphetsande språk.⁸³ Trots att *Ny Tid* och *Göteborgs-Posten* skiljde sig åt i många politiska frågor så buntade *Göteborgs Morgonpost* ihop dem i debatten kring upploppen eftersom de tillsammans utgjorde en ideologisk motpol till den konservativa högern. I artikeln 7 maj skriver tidningen att upploppens aktörer har fört skam över både sin klass och över samhället och de som uppmuntrat det hela anses bära ett stort ansvar. Tidningen skriver också att lördagens händelser bevisligen inte handlade om hunger

⁸¹ (7 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, A.

⁸² Ibid.

⁸³ (7 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 105, A: ”GÖTEBORG. Kravallerna.”, s. 3f.

eftersom mat kastades omkring och gick till spillo. Det argumenteras emot hungern som orsak till upploppen redan innan de andra tidningarnas kommentarer hunnit publiceras. Det antyder att man var förberedd på hur hungern skulle användas av den liberala och socialdemokratiska pressen. Eftersom hungern inte köps som orsak till upploppen menar tidningen att det heller inte räcker att åtgärda livsmedelsbristen. Talande är att artikeln fått rubriken ”Kravallerna”, ett strategiskt drag för att entydigt fördöma händelserna.⁸⁴

Ny Tid, som släpptes senare på dagen, reagerar på *Göteborgs Morgonpost* i artikeln ”Lördagshändelserna och Morgonposten”.⁸⁵ Istället för det negativt laddade ”kravaller” används här ”lördagshändelserna”. Någon med underskriften D-M. skriver att *Göteborgs Morgonpost* felaktigt sammankopplat arbetarrörelsens arbete med butiksplundringarna under lördagen. *Göteborgs Morgonpost* tycks också hålla Nelly Thüring ansvarig, trots att hon avstyrt kvinnornas vilja att oplanerat demonstrera. Artikelns undertecknade, som säger sig ha varit med under lördagseftermiddagen, skriver att kvinnorna som agerade varken var organiserade eller läste *Ny Tid*. Författaren understryker att händelserna är en konsekvens av den högerpolitik som *Göteborgs Morgonpost* stödjer och att deras försök att skylla på arbetarrörelsen inte ska lyckas. Oroligheterna utfördes av oorganiserade kvinnor och deras agerande kan bara förklaras utifrån den nödsituation de nu befinner sig i: ”Jo, nu felar mat i hemmen, och då se de ingen utväg varifrån de skola få den. Då blir de förtvivlade.”⁸⁶ Hungern används, som *Göteborgs Morgonpost* förutspådde, för att stämpla händelserna som icke-politiska och spontana och på så vis ursäkta kvinnornas agerande.

Den 8 maj publicerar *Göteborgs Morgonpost* en debattartikel där tidningen argumenterar för att staten ska markera mot den oroliga stämningen. Tidningen påpekar att den förlorande parten i upploppen är den arbetarklass vars intresse ligisterna sägs agera i, att deras sånger om frihet och bröd blir ihåliga när mat hamnar i gatan. Man skriver att dessa ligister, av båda könen, inte får hållas. Återigen används matsvinnet för att underminera den vänsterliberala retoriken kring hunger som förklaring och ursäkt. De skriver att det är ligister av båda könen, vilket antyder att de vill ändra på uppfattningen att det endast var män. Genom att uttryckligen skriva *båda* könen poängterar tidningen att båda könen varit aktiva och bär lika stort ansvar. Lag och ordning måste gå före allt, menar tidningen. Varken åtgärder för att angripa livsmedelsbristen eller reformförslag får distrahera staten från att upprätthålla

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ (7 maj 1917) *Ny Tid*, C.

⁸⁶ Ibid.

säkerheten i landet. ”Ett starkt och målmedvetet värnande af dessa värden är nu mer än någonsin en grundförutsättning för – både rättvisa, frihet och bröd.”⁸⁷ Vikten av att behålla lugnet i landet sätts här före både livsmedelsbristen och en eventuell rösträttsreform som statens enskilt viktigaste uppgift.

4.4 Bröd och medborgerlig rätt

Frågan om kvinnors rätt att rösta var högaktuell i april och maj 1917. Tidningarna rapporterar om rösträttsplakat vid de många livsmedelsdemonstrationerna landet runt och om kvinnomöten. 1909, nästan ett decennium tidigare, togs beslut om att omforma rösträtten. Beslutet innebar ett proportionellt valsysteem och allmän rösträtt för män till andra kammaren. För kvinnorna innebar reformen att de kunde väljas till förtroendeuppdrag på kommunal nivå. De var emellertid fortfarande, med undantag från de ogifta och särskilt välbärgade, helt utestängda från rikspolitiken.⁸⁸ Efter upploppen 5 maj 1917, som innefattat ett anmärkningsvärt stort antal kvinnor, förstärktes sambandet mellan brödfrågan och rösträttsfrågan. Den 8 maj, tre dagar efter upploppen, återger *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* utförligt en framställning till statsministern utförd av Liberala samlingspartiets förtroenderåd dagen före. Kraven till statsministern gällde kommunal rösträtt samt rösträtt för kvinnor. Som grundläggande argument för dessa angav liberalerna att stämningen både inrikes och ute i Europa visar på nödvändigheten av en genomgående demokratisering av samhället. Sverige har inte råd att halka efter. Om landet ska ha en chans att stå upp mot krigets bördor i egenskap av en stark och självständig nation krävs det att folket inkluderas i samhällets angelägenheter, sades det. Kravens sammanfattades till lika rösträtt på kommunal nivå för alla skattebetalare samt på riksnivå för båda könen. Statsministern mottog kraven men kunde inte omedelbart ge ett svar. *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings* egen ståndpunkt i frågan framkommer inte i samband med artikeln.⁸⁹ En åsiktsyttring från liberalt håll kan emellertid läsas i *Göteborgs-Posten* samma dag. I en argumenterande text med rubriken ”Den 8 Maj. Den enda vägen.” ställer tidningen sig bakom liberalernas krav och en

⁸⁷ (8 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 106, ”GÖTEBORG. Statsmakten måste hätdas.”, s. 3.

⁸⁸ Hedenborg & Kvarnström, *Det svenska samhället 1720-2000*, s. 228.

⁸⁹ (8 maj 1917) *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr 106, A: ”Regeringen och rösträttsfrågorna. – Liberala samlingspartiet hemställer om regeringens medverkan för införande av lika kommunal rösträtt och kvinnorösträtten.”, s. 5.

argumentation för kommunal och kvinnlig rösträtt förs.⁹⁰ Argumentationen tar avstamp i den senaste tidens oroligheter, vilka används för att understryka nödvändigheten av att besvara folkets krav. ”Vad folket nu begär, det är icke blott bröd, utan även frihet och medborgerlig rätt.”⁹¹ Här görs en uttalad koppling mellan brödfrågan och rösträttsfrågan. Livsmedelsbristen anges som förklaring till kvinnornas missnöje och till kravet att släppas in i rikspolitiken. Tidningen skriver att lugnet i landet är hotat och att folket kommer att få igenom rösträtten med de medel som krävs. Sker det inte den lagliga vägen så sker det på den olagliga och det är därför av avgörande betydelse att regeringen tar kraven på allvar. Den hotade stabiliteten följer som en röd tråd genom texten: ”Skulle den nuvarande regeringen icke förstå denna med hänsyn till nuvarande förhållanden elementära sanning, då ha vi icke den regering, som landet behöver, - en regering som kan ana vad som är påväg att brista, samla det som ligger spritt och i oreda, visa utvecklingens väg framåt för de många, som hålla på att låta sig vinnas av den tanken, att den lugna utvecklingens väg här i landet är tillbommad, så att den ej längre är framkomlig. Det går helt visst icke an att regeringen nu säger ett kallt nej.”⁹² Här används oroligheterna för att berättiga kvinnlig rösträtt. Även om tidningen tidigare tagit ställning mot att upploppen skulle ha orsakats i politiska syften så får händelserna i efterhand en politisk innebörd. De blir ett viktigt politiskt argument.

Följande dag kommenterar även *Göteborgs Morgonpost* liberalerna genom att föra en motargumentation. Rubriken är ”GÖTEBORG. Äfventyrspolitik i kristider.”⁹³ Tidningen menar tvärtom att det är vansinnigt att genomföra reformer i tider av kris. Liberalernas skäl anses vara lösa retoriska utläggningar om tidens anda samt rena hot om landets säkerhet. Däremot framförs inga faktiska sakskaäl, menar tidningen. För att kraven ska mötas krävs ytterligare bevis som understödjer dem. Exempel på länder som Ryssland och England där rösträtten har genomförts är inte relevanta bevis på att reformen är förnuftig, menar man. Då skulle länder där reformen inte har genomförts kunna användas i syfte att bevisa det motsatta. Slutligen använder *Göteborgs Morgonpost* senaste tidens oroligheter för att understryka den breda massans politiska inkompetens och hur oläglig en författningsstrid om rösträtten är. ”Värre prof på politisk inkompetens än de senaste tidens af tiotusentals män och kvinnor öfver hela landet iscensatta gatukravallerna, inventeringarna och inbrotten skulle knappast

⁹⁰ (8 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, nr. 106, ”Den 8 maj. Den enda vägen.”, s. 2.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

⁹³ (9 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*.

kunna presenteras.”⁹⁴ Återigen nämner tidningen både män och kvinnor i samband med negativt laddade ord om händelserna.

Medan *Göteborgs-Posten* använder instabiliteten som ett argument för att folkets krav bör mötas så använder *Göteborgs Morgonpost* densamma för att bevisa folkets politiska inkompetens. Här redovisas två exempel på hur hungerupproppen användes i debatten om kvinnlig rösträtt. De två motpolerna fann sätt att utnyttja situationen för sina egna politiska mål. Hos *Göteborgs-Posten* förstärks länken mellan brödfrågan och rösträttsfrågan i takt med att oroligheterna intensifieras under våren och kulmen i form av upplopp används som ett slutgiltigt bevis på reformens nödvändighet. *Göteborgs Morgonpost* ser tvärtom upproppen som bevis på kvinnornas brist på förstånd. Tidningen skriver inte uttryckligen att kvinnor är dåligt lämpade för politiska rättigheter, men de nämns i samband med de politiskt olämpliga upproppen. Kvinnornas medverkan i upproppen 5 maj nämns genomgående i rapporteringen. Deras medverkan synliggörs hela vägen fram till mörkrets inbrott och utan försök att förklara eller försvara utifrån svält och nöd. När tidningen i ”Äfventyrspolitik i kristider.” argumenterar för att oroligheterna bevisar hur olämplig en rösträttsreform är i nuläget är det därför underförstått att kvinnornas beteende är centralt. Kvinnornas medverkan framhävs för att deras uppträdanden inte ska förbises i rösträttsdebatten. Det utgör en tydlig kontrast till hur den liberala och socialdemokratiska pressen istället försökte försvara kvinnorna i rösträttsdebatten genom att dels förklara det olämpliga beteendet utifrån hunger och husmodersrollen och dels rikta strålkastarljuset mot männens medverkan.

5. Slutdiskussion

5.1 Objekt för hungern eller illasinnade subjekt?

I den här uppsatsen har tidningsmaterial från tiden för hungerupproppen i Göteborg 1917 granskats och analyserats. Frågorna som har ställts till materialet rör kvinnornas aktiva roll i händelserna och hur pressen mottog något för tiden så kontroversiellt som upproriska kvinnor på gatorna. Analysen har fokuserat på begreppen *hunger* och *kravaller* enligt Quentin Skinners begreppshistoriska metod. Hos pressen i Göteborg fanns hela det politiska spektret representerat med konservativa *Göteborgs Morgonpost*, liberala *Göteborgs Handels- och*

⁹⁴ Ibid.

Sjöfartstidning, Göteborgs-Tidningen och Göteborgs-Posten samt socialdemokratiska *Ny Tid*. Söndagen 6 maj rapporterar *Göteborgs-Tidningen* om våldsamma gatuupplopp där stadens kvinnor plundrat brödbutiker. Dagen därpå rapporterar resten av tidningarna händelserna. Den här undersökningen har visat att tidningarna förhöll sig olika till kvinnornas medverkan. Oavsett politisk färg framträder en tendens hos tidningarna att vinkla rapporteringen i linje med politiska mål. I rapporteringen sker det subtilt, först vid en jämförelse blir det synligt. Liberala *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och *Göteborgs-Posten* samt socialdemokratiska *Ny Tid* antyder att kvinnorna var framträdande aktörer i de inledande butiksplundringarna, men att männen tog över rollen i samband med att våldet eskalerade. Det här är inte lika tydligt i *Göteborgs-Tidningens* första rapportering och är därmed något som ovan nämnda tidningar väljer att framhäva. Tidningarna utför vad Skinner kallar en *talhandling*: genom att skriva på ett visst sätt utför de en handling. Det här sker genom att de riktar fokus i rapporteringen från kvinnorna till männen allteftersom. Här spelar hungerbegreppet en central roll. I rapporteringen nämns kvinnorna i samband med de händelser som kan förklaras utifrån hunger, nämligen införskaffandet av bröd. Vad tidningarna gör genom den här strategin är att avskrivna kvinnorna en stor del av skulden. Kvinnorna blir objekt för hungern snarare än subjekt med en agenda. Männen däremot, som ofta benämns som ligister, ursäktas inte utifrån hungern. En talhandling med motsatt resultat utför *Göteborgs Morgonpost*. *Göteborgs Morgonpost* har i stort sätt kopierat *Göteborgs-Tidningens* rapportering i vilken kvinnorna är delaktiga under hela dagen. De är inte objekt för sin hunger utan subjekt med en högst oroväckande politisk agenda. Genom denna talhandling gör *Göteborgs Morgonpost* kvinnorna till medskyldiga. Här har en förståelse för tidningarnas intentioner varit nödvändig för att tyda innebörden av deras rapporteringar.

Efter en paus mellan klockan åtta och tio på kvällen inträffade vad som av tidningarna uppfattas som ett nytt stadie. Nu skedde våldsamma stridigheter mellan stenkastare och militär. I rapporteringen är kvinnan nu helt försvunnen som aktör. När hon nämns tilldelas hon en offerroll. Aktörerna under natten beskrivs av alla tidningar vara manliga ligister och nu är de överens om att motivet inte var relaterat till mat. Hungerbegreppet är frånvarande, här är istället kravallbegreppet centralt. *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och *Göteborgs Morgonpost* använder begreppet i huvudrubriken för att beskriva det andra stadiet. Det markerar en skillnad mellan dagen och natten och gör att nattens händelser uppfattas som mer våldsamma och mer klandervärda. *Göteborgs-Posten* och *Ny Tid* använder det i artikeln. Kravaller nämns därmed inte i samband med kvinnor i rapporteringen. Tolkat utifrån kravall-

begreppets negativa konnotationer är det ett exempel på ytterligare en medveten retorisk strategi utförd av tidningarna.

Enligt Skinner bör begreppen tolkas i sin analytiska kontext. Hungern hade vid denna tid en viktig symbolisk innebörd och det lyser igenom i debattartiklarna om upploppen. Liberala *Göteborgs-Posten* och socialdemokratiska *Ny Tid* framhäver kvinnans roll som hustru och husmoder vilket gör att hon associeras med införskaffandet av mat. De skriver också explicit om hennes uppgift att skaffa bröd till hemmet och hur hon denna dag inte lyckades fullfölja uppgiften. Vad de *gör* genom att skriva så är att de får kvinnornas beteende att uppfattas som irrationellt. De är dels styrda av ren hunger, men också sina roller som husmödrar. Återigen blir de objekt för en nödsituation och kan därför inte klandras lika hårt. Männen är i kontrast subjekt ute efter bråk. Här ska noteras att männen benämns som oorganiserade. På så vis försöker den liberala och socialdemokratiska pressen undvika att händelserna förknippas med den organiserade arbetarrörelsen. Konservativa *Göteborgs Morgonpost* använder hungern på ett sätt som inte gör kvinnorna till objekt för den. Hungern uppges ha bidragit till dagens våldsamma förlopp men därmed inte utgjort en ursäkt. Tidningen använder dessutom matsvinnet som ett motargument. I motsats till den övriga pressen uppger *Göteborgs Morgonpost* att händelserna hade en politisk baktanke. Medan den övriga pressen uppger att ligisterna var män så skriver *Göteborgs Morgonpost* uttryckligen att ligisterna var av båda könen. Genom att skriva så tilldelas kvinnorna en aktiv roll och skuldbeläggs i samma omfattning som männen.

5.2 Politiska konsekvenser

Vad hade den liberala och socialdemokratiska pressen att vinna på att framställa kvinnorna som objekt för hungern? Varför framställdes de som subjekt med en politisk agenda i den konservativa pressen? För att förstå det behöver händelserna sättas i sin samtida idéhistoriska kontext: debatten om kvinnlig rösträtt. Både de socialdemokratiska och liberala tidningarna förespråkade en rösträttsreform. Den konservativa ifrågasatte den. Från båda håll användes hungerupploppen i Göteborg i debattartiklar. I *Göteborgs-Posten* användes händelserna som ett argument för att folkets krav måste tas på allvar. Även om tidningen inte ställde sig bakom att upploppen var ett försök att få igenom politisk förändring så ansågs de vara ett bevis på vad som *kunde* hända om folket vägrades politisk inflytande. I *Göteborgs Morgonpost* användes händelserna i motsatt syfte. Upploppen uppgavs vara ett bevis på folkets politiska

inkompetens. Dessutom ansågs det av tidningen vara olämpligt med reformer i så skakiga tider. Rapporteringarna om upploppen bör tolkas i ljuset av den här debatten. Genom att framhäva kvinnornas aktiva deltagande kunde *Göteborgs Morgonpost* infoga kvinnorna i kritiken av upploppen och i längden använda det emot dem i rösträttsdebatten. När den socialdemokratiska och liberala pressen använde hungern och husmodersrollen som förklaring så var det därmed ett försök att skydda kvinnorna från att framstå som oförmögna till offentlig politik. Det kan tyckas motsägelsefullt att de framställdes som irrationella och som objekt för sin hunger och sin husmodersroll samtidigt som de ansågs ha rätt till en politisk talan. Men det var som husmödrar de ansågs ha den rätten. Det var med kunskaper om hemmet och det privata som de ansågs kunna bidra till den offentliga politiken.

Med min uppsats har jag bidragit med en inblick i mediernas förhållningssätt till de kvinnodominerade hungerupploppen i Göteborg 1917. Det här är den första studien om hungerupploppen i Göteborg 1917 inom idéhistoria. Flera historiker har skrivit om ämnet och visserligen har idéhistoriska perspektiv anlagts, men en utförlig idéhistorisk analys av tidningsmaterialet har inte tidigare genomförts. Flera, såsom Barbro Johansson i sin uppsats och Karl Magnus Johansson och Göran Larsson i utställningsbilagan, har jämfört Göteborgstidningarnas rapportering och konstaterat olika ställningstagande. De har emellertid fokuserat på aktörerna ordningsmakt och upprorsmakare. I den här uppsatsen granskas materialet ur ett genusperspektiv med fokus på aktörerna kvinnor/män. Håkan Blomqvist som har skrivit om upploppen i Stockholm använder ett genusperspektiv i sin studie och hans slutsatser ligger nära mina egna. Blomqvist skriver att pressen framställde kvinnorna som styrda av sina känslor och sin modersroll. Pressen i Göteborg gjorde på liknande sätt kvinnan till offer för husmodersrollen och hungern. Vad jag har argumenterat för i den här uppsatsen är att det gjordes i syfte att skydda kvinnan från att framstå som politiskt oförmögen. Blomqvist skriver också att arbetarrörelsen under våren 1917 kritiserade kvinnorna för att vara spontana och kortsiktiga i sina hungeraktioner. Som nämnts förespråkade socialdemokraterna organiserade aktioner med tydliga politiska mål. Genom den här uppsatsen vill jag tillägga att vänsterpressen inte bara kritiserade kvinnornas agerande utan också använde strategier för att försvara dem mot den kritik som kom från konservativt håll. I övrigt överensstämmer slutsatserna i den här uppsatsen med Blomqvists i det att händelserna användes som politiskt argument i debatten om rösträtten, inte bara av vänsterpressen utan även den liberala. En analys utifrån Skinners teoretiska perspektiv och metod har visat att pressen i Göteborg använde genomtänkta retoriska strategier för att förmedla en bild av upploppen som gick i linje med politiska mål på riksnivå. Materialet är begränsat till Göteborg men jag vågar påstå

att resultaten speglar en rikstäckande debatt. Avslutningsvis kan det konstateras att Hungerkravaller inte bara är en benämning på händelserna i Göteborg 5 maj 1917. De är också en sammansättning av två laddade begrepp som fick betydelse för bilden av kvinnornas uppseendeväckande beteende. Arbetarhustrur eller husmödrar, alla var de kvinnor som en lördag i maj ombads vända hem med tomma matkorgar. Resultatet blev tusentals upprörda kvinnor ute i det offentliga rummet. Det kunde inte passera okommenterat.

Käll- och litteraturförteckning

Källmaterial

Göteborgs-Posten

(2 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, nr. 101, ”VÄLDIGA ARBETAREHÄRAR I RÖRELSE. – I Göteborg beräknas antalet demonstranter till inemot 50,000. En allvarlig och värdig prägel över massornas uppslutning kring de fem talarstolarna på Heden. – I Stockholm vara mera folk samlat än vid någon föregående demonstration. – Ordningen god överallt, även på de platser, bl.a Härnösand, där man fruktat oroligheter.”, s. 3.

(5 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, nr. 104, ”Våldsamma kvinnoupptreden i Norrköping. – Livsmedelsbutiker stormas och länsas på sitt innehåll. Polisen står maktlös gentemot de upphetsade kvinnorna.”, s. 3.

(7 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, nr. 105, A: ”GÖTEBORG. Gatuuppträdena.”, s. 2.

(7 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, nr. 105, B: ”Svåra gatuuppträden: butiker plundras, militär i aktion. – Nödläget på livsmedelsmarknaden gav i lördags anledning till flera demonstrationer, som genom en del oroselements ingripande urartade till kravaller av våldsam art. – Flera personer, både civila, polis och militär, skadade under uppträdena. Söndagen förflöt lugn.”, s. 3.

(8 maj 1917) *Göteborgs-Posten*, nr. 106, ”Den 8 maj. Den enda vägen.”, s. 2.

Ny Tid

(28 april 1917) *Ny Tid*, nr. 98, ”Upprop. – Kvinnor i Göteborg, deltag i 1 majdemonstrationen!”, s. 7.

(1 maj 1917) *Ny Tid*, nr.100, ”Demonstranter!”, s. 1.

(5 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 104, ”De tömda matskåpen agitera på kvinnorna. – ’Inventeringar’ och uppträden uti Göteborg. – Svältande kvinnor i Norrköping storma och plundra livsmedelsbutiker. – Utfordringar med potatis i Högsbo?”, s. 1.

(7 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 105, A: ”Förtvivlade svältuppträden i Göteborg. – Bagerier och speceriaffärer stormas. – Tvångsköp utan kuponger. – Våldsamma militärchocker mot folkmassan. – En ny kvinnodemonstration i morgon afton kl. 7.”, s. 1.

(7 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 105, B: ”Hungern löser samhällsbanden.”, s. 1.

(7 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 105, C: ”Lördagshändelserna och Morgonposten. – Tidningen söker utnyttja dem för sina syften.”, s. 3.

(7 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 105, D: ”Demonstrationsmötet på Heden. – En arbetarnes komité på nio personer tillsatt.”, s. 5.

(15 maj 1917) *Ny Tid*, nr. 112, ”Hungerkravallerna i Göteborg. – Tretton personer nu häktade för deltagande däri.”, s. 1.

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning

(5 maj 1917) *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr. 104, ”Livsmedelsuppträden i Norrköping. – Kvinnorna storma matvaruaffärer. – Bagarna tvingas att sälja bröd utan kuponger.”, s. 10.

(7 maj 1917) *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr. 105, ”Svåra oroligheter med efterföljande ligistkravaller i Göteborg i lördags. – Bröddemonstrationer, tvångsköp av livsmedel, butiksplundringar och stenkastning mot polis och militär.”, s. 7.

(8 maj 1917) *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr. 106, A: ”Regeringen och rösträttsfrågorna. – Liberala samlingspartiet hemställer om regeringens medverkan för införande av lika kommunal rösträtt och kvinnorösträtten.”, s. 5.

(8 maj 1917) *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr. 106, B: ”Jordbruksministern om livsmedelsnöden och uppträderna. – Allt för stor konservatism i hushållen. Olagligheterna måste beivras.”, s. 6.

Göteborgs Morgonpost

(30 april 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 99, ”GÖTEBORG. Stämningen.”, s. 5.

(5 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 104, ”Elakartade livsmedelsexcesser i Norrköping. – Bagerier och köttbutiker stormas och plundras. Demonstrationerna börja med ett upphetsande tal till kvinnorna.”, s. 7.

(7 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 105, A: ”GÖTEBORG. Kravallerna.”, s. 3f.

(7 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 105, B: ”Butiksplundringar och gatukravaller i Göteborg. – Mjöl och bröd stjälas eller köpas utan kuponger. – Våldsamma gatuuppträden med stenkastning och flera sårade. – Flera livsmedelsaffärer, särskildt i Annedal och Haga, stormas af folkmassan. – Först med militärhjälp återställdes ordningen sent på natten.”, s. 9.

(8 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 106, ”GÖTEBORG. Statsmakten måste hätdas.”, s. 3.

(9 maj 1917) *Göteborgs Morgonpost*, nr. 107, ”GÖTEBORG. Äfventyrspolitik i kristider.”, s. 4.

Göteborgs-Tidningen

(6 maj 1917) *Göteborgs-Tidningen*, nr. 122, ”Våldsamma gatuuppträden i Göteborg. – Flera butiker plundrade. – Militärpatruller göra chock mot massorna.”, s. 1.

Litteraturlista

Andræ, Carl Göran, *Revolt eller reform – Sverige inför revolutionerna i Europa 1917-1918* (Stockholm, Carlsson bokförlag, 1998).

Berglund, Mats ”Sweden 1740-1880: From Peasant rebellion to Urban Riots – The long Process of Democratization.” i Mikkelsen, Flemming, Kjeldstadli, Knut & Nyzell, Stefan (red.) *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia: 1700-Present* (London, Palgrave Macmillan, 2018) s. 279-318.

Blomqvist, Håkan, *Potatisrevolutionen och kvinnouploppet på Södermalm 1917 – Ett historiskt reportage om hunger och demokrati* (Stockholm, Hjalmarson & Högberg 2017).

Engblom, Lars-Åke, *Först men inte störst – tidningarna i Göteborg 1900-1926* (Göteborg, Tre böcker i samarbete med Göteborgs-Posten, 1993).

Engblom, Lars-Åke, *Arbetarpressen i Göteborg – En studie av arbetarpressens förutsättningar, arbetarrörelsens presspolitik och tidningskonkurrensen i Göteborg 1890-1965* (Göteborg: Ekonomisk-historiska institutionen Göteborgs universitet, 1980).

Greiff, Mats & Lundin, Johan A., ”Sweden 1880-1910: The Age of the Labour Movement.” i Mikkelsen, Flemming, Kjeldstadli, Knut & Nyzell, Stefan (red.) *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia: 1700-Present*. (London, Palgrave Macmillan, 2018) s. 319-335.

Hedenborg, Susanna & Kvarnström, Lars, *Det svenska samhället 1720-2000 – Böndernas och arbetarnas tid*, 2. uppl. (Lund, Studentlitteratur, 2006).

Hirdman, Yvonne, *Magfrågan – mat som mål och medel Stockholm 1870-1920* (Stockholm, Rabén och Sjögren, 1983).

Johansson, Barbro, *Hungerkravallerna i Göteborg 1917* (Stockholm, 1996).

Johansson, Bengt, ”GT – Sveriges första kvällstidning”, i Gustafsson, Karl Erik (red.), *Dagspresstrategier: förr och nu: uppsatser från ett forskarseminarium vårterminen 1995, Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet* (Göteborg: Informations- och massmediegruppen, Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet, 1996) s. 95-120.

Johansson, Karl Magnus & Larsson, Göran (red) *Hungerkravallerna Göteborg 1917 – en utställning vid Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg* (Göteborg, Riksarkivet Landsarkivet, 2018).

Liedestad, Madeleine, *Uppbåd, uppgifter, undantag – om genusarbetsdelning i Sverige under första världskriget* (Stockholm, Acta Universitatis Stockholmiensis, 2005).

Lundström, Gunilla, Rydén, Per & Sandlund, Elisabeth, *Den svenska pressens historia band III – Det moderna Sveriges spegel (1897-1945)* (Stockholm, Ekerlid förlag, 2001).

Nyström, Hans, *Hungerupproret 1917* (Ludvika, Bokförlaget Zelos AB, 1994).

Schimanski, Folke, *Mat – en krigisk historia* (Stockholm, Leopard Förlag, 2019).

Skinner, Quentin, ”Motives, intentions and the interpretation of texts” i James Tully (red.), *Meaning and context – Quentin Skinner and his critics* (Cambridge, Cambridge Polity Press, 1988) s.68-78.

Skinner, Quentin, *Visions of Politics. Vol 1 – Regarding Method* (Cambridge, Cambridge University Press, 2002).